

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Безуглий Олександр Анатолійович –
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права Національної
академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ ГРУП ТА ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО, ЯКИЙ БЕРЕ УЧАСТЬ У НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННІ АВТОТРАНСПОРТОМ

Розглянуто кримінологічну характеристику злочинних груп та особи неповнолітнього, який бере участь у незаконному заволодінні автотранспортом, здійснено їх класифікацію за типами, висвітлено причини та умови формування антигромадської поведінки в неповнолітніх, які вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами.

Ключові слова: запобігання; неповнолітні; злочинні групи; автотранспортні засоби.

Рассмотрены криминологическую характеристику преступных групп и личности несовершеннолетнего, участвующего в незаконном завладении автотранспортом, осуществлена их классификация по типам, освещены причины и условия формирования антиобщественного поведения у несовершеннолетних, совершающих незаконные завладения транспортными средствами.

Ключевые слова: предотвращение; несовершеннолетние; преступные группы; автотранспортные средства.

Considered criminological characteristics of criminal groups and individuals minor who is involved in Hijacking their classification by type, highlights the causes and conditions of the antisocial behavior in adolescents who commit unlawful seizure of vehicles.

Keywords: prevention; juvenile; criminal groups; vehicles.

До неповнолітніх, які беруть участь у незаконному заволодінні автотранспортом, можна застосувати класифікацію типів злочинців, яку запропонував В. М. Кудрявцев [1, с. 133]:

«випадковий» – уперше вчинив злочин при негативній соціальній цілеспрямованості;

«ситуаційний» – учинив злочин при збігові несприятливих зовнішніх факторів, але маючи позитивну соціальну цілеспрямованість;

«нестійкий» – учинив злочин уперше, але раніше чинив різноманітні правопорушення;

«злісний» – раніше вчиняв злочини, раніше засуджений;

«особливо небезпечний» – раніше вчиняв небезпечні злочини, визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Особам, які були винні у вчиненні незаконного заволодіння транспортним засобом, здебільшого властиве вчинення попередніх більш дрібних правопорушень (дрібного хуліганства, появи в нетверезому стані в громадських місцях). Варто зауважити про високу латентність зазначених та інших правопорушень.

Уже на початку злочинного шляху в більшості неповнолітніх виявляється антисоціальна спрямованість.

Громадська небезпечність особи злочинця визначається характером і ступенем громадської небезпечності вчинених ним діянь, а також можливістю вчинення нових злочинів.

Існує причинна залежність між незаконним заволодінням транспортним засобом і раніше вчиненими дрібними правопорушеннями. Іншими словами, шлях до вчинення злочину часто починається з провин, насамперед тих, на які своєчасно й належним чином не реагували.

Групу злочинів, що розглядається, можна назвати суто чоловічою. Не було виявлено жодного випадку вчинення вищезазначених злочинів жінками самостійно. Жінки вчиняли злочини лише у групі, разом з чоловіками. Передусім це притаманно неповнолітнім. Питома вага участі жінок становить не більше 1 %. Це можна пояснити специфічністю предмета посягання – транспортний засіб, який більше приваблює чоловіків [2].

Серед демографічних факторів, які характеризують особу злочинця, важливе місце посідає вік. Він значною мірою визначає фізичний стан і можливості особи, коло її інтересів, життєвих установок, цінностей, бажань. Не потребує доказів і той факт, що зі зміною віку, змінюється й особистість, змінюються її життєві установки, що, безперечно, позначається на мотивації вчинення злочину.

За офіційними даними, незаконні заволодіння вчиняють переважно молоді особи віком від 16 до 25 років (72,7 %), серед яких неповнолітні становлять 32,1 %. До того ж, причетними до цього бувають особи, які навіть не досягли мінімального віку кримінальної відповідальності [2; 3].

Так, 56 % злочинів учиняється у складі групи, що є найбільш прикметною особливістю цього виду злочину. Під час вчинення незаконного заволодіння необхідно подолати певні перешкоди (проникнути до кабіни, підштовхнути автомобіль тощо), а це легше зробити, коли у вчиненні злочину беруть участь кілька осіб. Учинення злочину в групі пояснює розподіл ролей між її учасниками. Характер останніх залежить, насамперед, від кількості учасників, якісного складу

групи та рис її організатора. Групи здебільшого складаються з двох-трьох осіб і не мають стійкого характеру [4, с. 14].

Прикметною особливістю злочинів, що вчинюють неповнолітні, є те, що суспільно небезпечні діяння вони вчиняють, зазвичай, у складі групи. Криміногенні групи – це канали інформації міжособистих стосунків, своєрідний вид емоційного контакту та діяльності.

Такі обставини, безперечно, підвищують суспільну небезпечність вчиненого. Неповнолітні до 16 років самостійно не вчиняють незаконного заволодіння транспортним засобом, а тільки у складі груп. У віковій групі 16–17 років понад 50 % злочинів учиняють групою. І тільки у групі після 40 років злочини вчинюють самостійно.

Норма поведінки, усталена у групі, стає обов'язковою настільки, що неповнолітній сприймає її некритично, навіть усупереч власним моральним уявленням. Отже, у вчиненні злочину беруть участь і особи, які б самостійно їх не вчинили.

Злочинці самостійно вчиняють 15 % незаконних заволодінь автотранспортом, у групі з двох осіб – 41 %, із трьох осіб – 37 %, з чотирьох і більше осіб – 7 %.

Суспільна небезпечність досліджуваної категорії злочинів полягає в тому, що неповнолітні поступово втягуються у вчинення тяжких злочинів, посилюються негативні тенденції у психіці особи.

Процес формування антигромадської установки прискорюється в умовах безкарності та відсутності правильного реагування на їхні вчинки. Значний інтерес для кримінологічного аналізу злочинців становить освітній рівень злочинців. Низький загальноосвітній рівень сприяє швидкому формуванню антисуспільної установки особи, а як наслідок – неправильному прийняттю рішень у різних життєвих обставинах [5, с. 77].

Злочинці мають досить низький рівень освіти. Із загальної кількості осіб, які вчинили протиправне діяння, тільки 12,7 % мали середню спеціальну освіту, тобто вищу від рівня загальнообов'язкової. 43,1 % злочинців не мали навіть повної середньої освіти. Хоча цей показник охоплює і неповнолітніх, які через вік не можуть мати більш високий освітній рівень, але є яскравий приклад групи після 30 років, де 21,3 % не мають повної середньої освіти. Учинення цих злочинів не потребує спеціальних знань, але від цього злочини не стають менш небезпечними.

Поширеними рисами осіб, які вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами, є низька престижність їх соціальних статусів, певний ступінь відчуження від навчальних і трудових колективів і, водночас, орієнтація на неформальні групи й важливих осіб із соціально негативною спрямованістю, підвищеність соціальних претензій при обмеженості можливостей їх задоволення [4, с. 21].

Щодо особливостей спілкування неповнолітніх, то особисті зв'язки та неформальні групи впливають на них сильніше, ніж офіційні колективи.

Значна частина осіб, які були об'єктом дослідження на момент вчинення злочину, не була зайнята суспільно корисною працею та не

навчалася. Насамперед, це притаманно для групи після 30 років (71,3 %) і меншою мірою – для групи осіб віком 25–29 років (37,5 %). Це пояснюється тим, що серед злочинців цих категорій поширені такі негативні риси, як відчуження, асоціальність, підвищена тривожність, тому можна припустити, що власне в суспільстві є умови, що формують і підтримують саме такі риси. Значна кількість злочинців у групах від 18 до 21 року (40,9 %) і до 17 років (27,6 %) працює у комерційній сфері. Кваліфікаційний рівень їх роботи низький, що не потребує спеціальних знань. Це переважно вантажники, охоронці, торгові агенти та інші. При низькій кваліфікації не потрібно підвищувати професійну майстерність, освітній рівень, а отже, така робота не є перспективною [2; 3; 6, с. 66].

Значна кількість злочинців віком 22–24 роки (47,3 %) і 25–29 років (49,12 %) працюють на державних підприємствах. Однак це також здебільшого робітники. Багатовікова практика свідчить, що в суспільстві діє ланцюгова реакція: від соціальної безправності, матеріальної невпевненості – до пияцтва й алкоголізму як спроби уникнути суворой дійсності. Підсумком такої реакції нерідко стає вчинення правопорушень (злочинів) з метою отримання грошей для подальшого придбання спиртних напоїв. Часто такі соціальні негаразди призводять до фізіологічної агресії [2; 3].

Суттєвим елементом кримінологічної характеристики осіб злочинців є дані про вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння. Близько 6–7 % незаконних заволодінь транспортним засобом супроводжуються дорожньо-транспортною пригодою.

Безумовно, поведінку людини, яка перебуває в стані алкогольного сп'яніння, визначає не тільки вплив алкоголю, а й інші фактори, пов'язані з вихованням, звичною поведінкою.

Алкоголізація неповнолітніх має більшу інтенсивність у сім'ях, де здійснюється постійне розпиття алкогольних напоїв. У таких сім'ях неповнолітні частіше втягуються у вчинення правопорушень, злочинну діяльність. Дорослі правопорушники гуртуються найчастіше на підставі пияцтва. Основою практично всіх видів «п'яної» мотивації безпосередньо чи побічно є прагнення до спілкування. Алкоголізм єднає цих осіб у групи, де негідні інтереси, аморальні дії, сварки та бійки становлять основу стосунків. Учинення особами після 30 років незаконних заволодінь у нетверезому стані можна пояснити тим, що більшість осіб цієї категорії судимі й мають фізичну та психічну залежність від алкоголю. Це призводить до деградації особи, асоціальної поведінки, недостатнього самоконтролю, низького рівня саморегуляції. Унаслідок деморалізації особи відбувається становлення «дозвільної» діяльності, утрачаються позитивні інтереси та потреби. Хоча серед цієї категорії осіб чимало рецидивістів, незаконні заволодіння, учинювані ними, здійснюються найбільш простими способами. Це є наслідком зубожіння, насамперед інтелектуального та вольового, особи злочинця, нездатності здійснити складні (у цьому контексті злочинні) дії, що потребують розумових зусиль, здібностей, умінь передбачити наслідки своїх дій [7].

Повторність учинення злочину, зазвичай, свідчить про стійкий характер антисоціальних рис особи, її протиправну поведінку, укорінену антисуспільну спрямованість особи. Кримінологічним дослідженням встановлено, що серед осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за незаконні заволодіння, раніше вчинювали злочин – 39,6 %, з них незаконні заволодіння транспортними засобами – 39,2 %.

Понад третина злочинців – рецидивісти (у кримінологічному значенні). Найпоширенішими злочинами, що вчиняли рецидивісти перед притягненням їх до кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом, є крадіжки державного, колективного чи індивідуального майна громадян (32,4 %), грабежі (4,2 %), хуліганство (16,1 %). Ці дані свідчать про те, що характер, попередня поведінка рецидивістів виявляються і під час протиправного заволодіння транспортними засобами. Передусім це стосується вікової групи після 30 років, у якій 63,8 % були раніше судимі [8, с. 79–80].

Агресивність, нестриманість у задоволенні власних бажань, корисливо-насилницькі риси злочинців сприяють тому, що останні вчиняють злочини, спрямовані на заволодіння транспортними засобами, які належать громадянам, державним установам, колективним організаціям, на яких здійснюють поїздки, недотримуючи правил громадської безпеки.

Дані про вчинення повторного злочину після відбуття покарання за минулі суспільно небезпечні діяння свідчать про стійку антигромадську поведінку. Так, із загальної кількості осіб, які раніше вчиняли злочини, знову вчинили злочин протягом року після звільнення з місць позбавлення волі – 18,4 % злочинців, у період умовного засудження до позбавлення волі – 13,7 %; у період невідбутої частини покарання після умовно-дострокового звільнення – 4,8 %; у період відбування виправних робіт – 3,1 %. Отже, близько 40 % злочинців поновили свою злочинну діяльність під час відбування покарання чи невдовзі після його відбуття [5].

Певний інтерес для кримінологічної характеристики особи злочинця становить місце його проживання.

Матеріали дослідження свідчать, що 70,3 % осіб, які вчинили незаконне заволодіння автотранспортом, проживали в районі вчинення злочину, 24,1 % – в іншому районі, 5 % – в іншій області та 0,6 % не мали постійного місця проживання. Те, що злочини вчиняються переважно там, де мешкають злочинці, уможливило більш ефективно проводити профілактику цих видів злочину.

Обов'язковою умовою профілактики злочинів є встановлення справжніх мотивів кожного злочинного посягання. Для цього, передусім, необхідно з'ясувати причини й умови, що змушують особу вчинити незаконне заволодіння транспортним засобом [9, с. 19–20].

Детермінанти конкретного злочину:

психологічні та психофізіологічні особливості особи;
середовище, у якому відбувається формування особи,
деформування її поглядів, ціннісних орієнтацій;

ситуація, у якій опинилась особа в процесі життєдіяльності та безпосередньо в момент учинення злочину;

криміногенна мотивація.

Умови вчинення злочину:

неналежна поведінка потерпілого;

незадовільна охорона й технічна захищеність транспортних засобів; недоліки в діяльності органів внутрішніх справ.

З обставин, які стосуються особи злочинця, криміногенне значення мають:

низький морально-культурний рівень значної частини осіб, які вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами, безпосереднім виявом якого є небажання працювати, пияцтво, зневага норм і правил, визнаних у суспільстві, та заходів впливу, визначених за ці порушення. Низький морально-культурний рівень цих осіб є однією з причин учинення категорії злочинів, що розглядається. Сьогодні в психіці молоді утверджується культ грошей і сили;

ігнорування недоторканності чужого майна;

негативні риси характеру (зухвалість, нахабність, жадібність, заздрість, егоїзм), а також негативні емоційні та вольові характеристики.

Вищезазначені обставини, що стосуються певної категорії злочинців, здебільшого виявляються за певного впливу мікросередовища, насамперед, у сфері дозвілля, сім'ї, побуту.

Мікросередовище належить до найважливіших факторів, що впливають на формування певного типу особи злочинця. Зокрема, мікросередовище, у якому переважає культ зиску, жадоба до наживи, бажання досягнення матеріального добробуту в будь-який спосіб, у тому числі злочинний, спричиняє формування особи як корисливого злочинця.

Злочинну поведінку в кожному конкретному випадку можна визначити за допомогою соціальних факторів. По-перше, соціальні фактори створюють несприятливі умови для формування особи в сім'ї, школі, навчальних і трудових колективах, неформальному спілкуванні; по-друге, вони породжують ті зовнішні умови, що можуть сприяти такій поведінці. В обох випадках вони конкретизуються й індивідуалізуються [1, с. 134].

Сформувавши власні погляди на життя, визначивши свою норму поведінки та цінності, людина на кожному життєвому етапі, на кожному ситуацію реагує відповідно до засвоєних норм. Виникнення нових обставин може внести суттєві корективи в поведінку особи, на які вона може зреагувати по-новому.

Можна стверджувати, що риси, які сформувалися з початком соціалізації особи й у подальшому закріпились у неї, надають можливість зрозуміти причини злочинної поведінки. Водночас слід урахувувати й переростання зовнішнього (соціального) у внутрішнє (суб'єктивне). Наприклад, економічні та соціальні негаразди в державі активно впливають на осіб, сім'ю, групи людей, на стосунки між ними, утворюють різноманітні труднощі, спричиняють невпевненість у собі, у майбутньому.

Унаслідок цього виникає відторгнення від нормальних зв'язків, відносин, формується тривожність характеру [10; 11].

Особа формується під впливом комплексу соціальних явищ, тобто через соціалізацію. Особливий випадок такої соціалізації – адаптація до умов життя.

Антисоціальні погляди не виникають безпідставно. Цей процес існує при взаємодії особи із суспільством. Особа формується під впливом як суспільства (макросередовище) загалом, так і малих соціальних груп зокрема, до складу яких вона належна (мікросередовище). Зовнішнє соціальне середовище формує в особи психічні властивості, установки, світогляд, ставлення до себе, інших, до суспільства загалом. Необхідно зауважити, що психічні риси осіб залежать від соціально-економічних відносин і мають прояв у потребах, інтересах, бажаннях тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования : [учеб. пособие] / Кудрявцев В. Н. – М. : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. – 366 с.
2. Стан і структура злочинності в Україні за 2007–2011 рр. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua>.
3. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001–2011 рр. : стат. зб. – К. : ВПЦ МВС України, 2012. – 201 с.
4. Розкриття незаконних заволодінь автотранспортними засобами, що вчиняються з метою подальшого їх оплатного повернення власникам : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. В. Канашук, О. М. Бриковська та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 32 с.
5. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : [моногр.] / Мисливий В. А. – Дніпропетровськ, 2004. – 379 с.
6. Свірін М. О. Попередження органами внутрішніх справ злочинів щодо автотранспортних злочинів / М. О. Свірін // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 1998. – № 3. – С. 65–69.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : [у 3 кн.] / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 2 : Криминологічна характеристика та запобігання окремих видів злочинів. – 2007. – 708 с.
8. Петров С. Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Петров Сергій Євгенійович. – К., 2010. – 242 с.
9. Профілактика злочинів : [підруч.] / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.
10. Антонян Ю. М. Причины преступного поведения / Антонян Ю. М. – М. : Изд-во Акад. МВД РФ, 1992. – 207 с.
11. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. / Зелинский А. Ф. – К. : Юринком Интер, 1999. – 237 с.